

Марія Чікарькова

ORCID 0000-0001-9664-8132,

доктор філософських наук,

професор кафедри філософії та культурології,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ШТУЧНА РУСТИКАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В ХУДОЖНЬОМУ СЛОВІ

У статті досліджено феномен штучної рустикалізації України в політиці Російської імперії, спрямованої на створення образу України як аграрної та периферійної частини імперії. Аналізується відображення цієї політики в українській літературі (яка часто ставала засобом збереження ідентичності та критики імперських наративів) у широкому соціокультурному контексті. Особливу увагу приділено культурним та ідеологічним наслідкам рустикалізації для формування національної свідомості.

Ключові слова: рустикалізація, Російська імперія, Україна, імперська політика, національна ідентичність, художнє слово, культурна ідеологія.

Постановка проблеми. Місто й село – два довічні центри тяжіння цивілізаційного процесу. Свого часу американський дослідник Л. Вірт точно зазначив: «Місто і село можна розглядати як два полюси одне щодо одного, з яких мають тенденцію облаштовуватися усі людські поселення. Розглядаючи міське промислове та сільське народне суспільства як ідеальні типи спільнот, ми отримуємо перспективу для аналізу основних моделей людської асоціації, якими вони постають у сучасній цивілізації» [10, р.40-64]. Пройшло майже сто років, але це визначення фактично залишається актуальним. При цьому цивілізація починається з переходом суспільства до землеробства й осілості, з появи селищ та роботи на землі, з відповідним започаткуванням систематизації знань про природу. Міста ж виникають пізніше – як військові фортеці, торгівельні центри або ж ремісничі поселення, і урбанізація європейського суспільства, яка становить один з основних чинників ренесансного процесу, призводить до саморозвитку міської спільноти, як це окреслено, наприклад, у класичному дослідженні Ф. Знанецького, присвяченого специфіці свідомості мешканців Познані [11].

Роль міст у розвитку світової й європейської культури, особливо якщо врахувати потужність і резонанс ренесансного процесу в Новий час, важко переоцінити. Не менш, проте, важлива й проблема вивчення сільської культури, в якій фіксується споконвічний культурний досвід народу. У сучасній науковій думці ці питання набувають особливого напруження. Не можна не враховувати наступні міркування: «Поставлені класиками соціологічної думки М. Вебером, Ф. Теннісом, Г. Зіммеlem проблеми (роль міст в історії суспільства, співвідношення міського та сільського життя, розвиток особистості в міських умовах) стали базовими в подальших дослідженнях “міського простору”» [4, с.10]. При цьому рустикальність, тобто – належність до сільської культурної традиції – могла в певні моменти суспільного розвитку сприйматися як таке собі *testimonium paupertatis*. Так, наприклад, у геленізованій Александрії, яка від моменту виникнення розвивалася як потужний осередок урбанізації,

вперше виникає буколічна поезія, що оспівує сільське життя, але на ній лежить виразний відбиток іронії автора, міського жителя, який милується цим життям як чимось милим та наївним, але водночас безнадійно архаїчним. Ще більш чітко закарбувалася зневага до всього рустикального в колізії формування поняття *паганізм*: з поширенням християнства в Римській імперії язичницькі вірування жевріли вже лише по глухих кутах, в сільській місцевості, і слово *pāgānus* (від *pagus* – село) почало символізувати культурну відсталість взагалі.

З цим усталеним, хоча й цілком вторинним та дискусійним розумінням сільського первеня культури можна й треба полемізувати, оскільки «відсталість» села сама по собі є міфом, як, утім, і загальноновизнані, здавалося б, переваги урбанізації, які незмінно обертаються не лише тим, що М. Вебер іменував «де-чаруванням світу», а й реальними проблемами екології в сферах природи й духу. Зокрема, як нам видається, потребує більш пильної уваги доволі поширене уявлення про органічну прикріпленість української культури саме до сільського первеня, що тенденційно використовується недругами України для припинення її реальних культурних досягнень. Отже, метою нашого дослідження є розвінчання міфу про рустикальність української культури, нібито притаманну їй протягом усієї історії нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як правильно зазначає сьогоднішня вітчизняна дослідниця О. Шляхова, «бути людиною міста/села в глобалізаційних умовах сучасності» достатньо непросто [9]. Очевидно, що всі ці питання живо й безпосередньо стосуються проблем генези, характеру та перспектив української культури. Однак видається, що певні речі українськими вченими остаточно узгоджено, зокрема подолано колоніальну психологію в питанні про «провінційність» України. В очах більшості українських дослідників – це складова міфології «руського мира», спрямована на штучне піднесення «Великоросії» й приниження України. Всі ми, здається, вже погоджуємося, що трактування слова *україна* як *окраїна*, *околиця*, сформувалося в московських канцеляріях після приєднання України до Росії, й відтоді російські шовіністи не припиняють повторювати, нібито *Україна* – це околиця (*окраина*) «Великої Росії». Тим не менш, як то не дивно, й сьогодні в Україні ці погляди поділяють окремі затяті носії радянського мислення, як акад. П. Толочко, адепт ідеї про «три братерські народи» й «околичність» України щодо Росії [7, 8], або його одноподумець проф. К. А. Марков, який протиставляє «людські психотипи» східного й західного українця, дорікає західноукраїнській громадськості за «слабкість розвитку української урбаністичної культури» й звинувачує українську еліту в тому, що вона «як була, так і залишилася елітою територіального, переймаючись своїми місцевими інтересами» [5]. Водночас робіт, безпосередньо присвячених питанню про «рустикальність» української культури, виразно бракує.

При цьому, як нам здається, цікавою корекцією невірних уявлень, що склалися протягом століть, може виступити художнє слово, яке є яскравим індивідуальним, отже – найчастіше щирим свідченням про стан та перебіг цієї соціально-психологічної ситуації. Звичайно, коли Арістотель зауважував, що поезія й філософічніша, й серйозніша за історію, оскільки говорить про речі, якими вони мають бути, а не такими, як вони є насправді («Поетика»), це не применшує значущість історії, але відкриває можливість збагатити й поглибити реконструйовану істориками панораму явищ минувшини. Ані сама проблема рустикальності, ані тим більше – її інтерпретація у художньому слові ще не потрапляли у фокус уваги дослідників.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, саме поняття Росії було запозичене Петром I зі старих візантійських хронік. Він прагнув замінити назву Русь (споконвічний синонім поняття Україна) терміном зі старих візантійських хронік Росія, поширивши його на весь конгломерат слов'янізованих, але насправді державницьки й культурно визначених найперше ординсько-монгольською традицією, народів Московії. Однак для ствердження культурної домінації російського етносу катастрофічно не вистачало матеріалу, й тому Москва вперто й послідовно перетягувала усі культурні здобутки українства в релігійній, науково-освітній та мистецькій сферах під гаслом «єдиного народу», водночас приписуючи собі провідну роль в індустріальному розвитку українського краю.

Утім, потрібно зупинитися на деяких непростих моментах. Дослідники найчастіше відносять початок урбанізації в Україні до XIX століття (з «прив'язкою» до скасування кріпацтва у 1861 р.), що має свої підстави. Але варто взяти до уваги, що вже Київська Русь була, як на ті часи, доволі урбанізованим краєм. Варяги називали її *Гардаріка* – країна міст. Водночас «закваскою», державотворчим перенем, тут виступило плем'я *полян*, які різнилися з сусідніми слов'янськими племенами (древляни тощо) рівнем цивілізованості, що фіксує автор «Повісті тимчасових літ» Нестор, який, звичайно, не був вповні вільним від тягаря «соціального замовлення» й акцентував роль Києва надто потужно, але неможливо заперечувати роль «матері городам руським», так само, як і Білгорода, Вишгорода, Звенигорода, Треполя, Василіва. Можна також додати, що братнім племенем для полян були й нащадки легендарного Леха, відомі в історії як *поляки*, й існують дуже давні й міцні культурні зв'язки між нащадками київських русичів та поляками, особливо ж після входження київських земель до держави Казимира Великого та подальшого формування Речі Посполитої, в якій, вочевидь, остаточно викристалізувалося й слово *Україна* (див., напр., епічну поему В. Потоцького «*Wojna chocimska*»), етимологічно пов'язане з словами *край*, *країна* (пор. польськ. *krąj*).

Україна завжди незмінно виступала своєрідним транслятором західних культурних ініціатив на східні, московські краї. Але так само стабільно в цих краях прагнули відірвати українську культуру не лише від західного фундаменту, а й від рідних українських засад. Понині старі церковні книжники та світські літератори (Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Феодан Прокіпович, Григорій Сковорода, Василь Капніст, Євген Гребінка, Микола Гоголь), так само, як і скульптори, маляри та музиканти (Іван Мартос, Дмитро Левицький, Володимир Боровиковський, Артемій Ведель, Дмитро Бортнянський, Максим Березовський), фігурують у російських виданнях як «світлічі російської культури», хоча усе це етнічні українці, талант яких сформувався в річці західної культурної традиції. Як зазначав пізніше митрополит Іларіон (І. Огієнко), підсумувавши думки чесних російських вчених: Москва, не маючи власного твердого культурного ґрунту, охоче запрошувала до себе українських інтелектуалів і щедро їм платила [6]. Репрезентативна постать тут – чернець Симеон Полоцький, випускник Києво-Могилянського колегіуму, який, приїхавши до Москви, одноосібно створив тут модерну (як на ті часи) літературу, зокрема запровадив віршування (силабічне – на польський кшталт), а також заклав основи театру. Щоправда, цар і бояри після першої вистави (на біблійний сюжет!) на всяк випадок побігли до лазні – відмитися від «позорища», але театр у Московії відтоді таки вкоренився. Характерно, що в сьогоденні російських дослідженнях ситуація трактується так, що талант Симеона зміг нібито розгорнутися лише у «столичній» Москві, а не в якійсь глухій «Україні».

І до Переяславської ради, і у складі Московії та імперської Росії XVIII ст. українці довго виконували роль культуртрегерів, хоча час від часу з цього приводу виникали конфліктні ситуації. Московські ксенофоби чинили масштабний опір Никоновій церковній реформі за візантійсько-українськими зразками (старообрядницький розкол), палили українські книги як «заражені латинством», виживали як «еретика» московського першодрукаря Івана Федорова, який знайшов прихисток у Західній Україні, але сьогодні іменується «отцом русского книгопечатания». Зокрема українська шляхта мала зазвичай європейську освіту – в Україні ще за часів Речі Посполитої почали активно функціонувати єзуїтські колегіуми (так, львівський колегіум закінчив свого часу не хто інший, як Богдан Хмельницький). Після культурних реформ Петра Могили радикально оновилися й перейшла у формат сучасного бароко навіть традиційна православно-церковна культура. У лоні цих реформи виникла Києво-Могилянська колегія, яка дорівнювала західному університету й отримала з часом статус академії. Гетьман Мазепа щоранку читав газети основними європейськими мовами. Цікаво, що і простолюди відзначався масовою грамотністю та свідомою активністю у виборі віри або політичної орієнтації. Прості містяни, наприклад, сприймали службу Божу в церквах не на слух, а слідкуючи за її перебігом по друкованих молитовниках, що дивувало сирійського мандрівника Павла Алеппського (XVII ст.). У XVII столітті в Україні нараховувалося вже понад 700 міст. І зауважимо, що українська культура в Речі Посполитій не лише не гнобилася, як твердила російська історіографія, а й розвивалася як нормальна частина західноєвропейської культурної панорами.

Зокрема зростала й укріплювалася база для урбанізації. До входження в Московську державу міста й містечка в Україні інтенсивно розвивалися – нерідко, щоправда, у форматі феодальної моделі, але усе ж таки в ключі західного розуміння міста як осередку, де «повітря робить вільним». «У рамках Речі Посполитої українство здійснює в цій сфері [місцеве самоврядування, *М.Ч.*] помітні структурні зміни, особливо ж в уніатському середовищі після Берестейської унії (1596). Містам надається чітке законодавство і західна система самоврядування (магдебурзьке право, попередньо адаптоване в польських та литовських землях)» [1, с.20]. Лише після приєднання значної частини України до Московії почалося послідовне та цілеспрямоване перетворення краю на відсталу сільську провінцію, а українського народу – на «націю гречкосіїв».

Для початку було зроблено спробу остаточного перенесення духовного центру східнослов'янського православ'я на московський ґрунт. Москва скористалася тією обставиною, що колись митрополит Петро перебрався з розореного монголами Києва спочатку до Володимира, а потім й до Москви. Та московитам митрополії видалося замало. Цар Борис Годунов не постигався навіть, погрожуючи втопити в Москві-річці довірливого Патріарха Константинопольського Єремію II, котрий приїхав до своїх духовних дітей за фінансовою підтримкою, силоміць отримати від останнього згоду на встановлення Московського Патріархату. Після цього блискавичне перетворення української Церкви-Матері на Церкву-дочку щодо Московського православ'я вже нікого не дивувало, а подальша секуляризація культури в Російській імперії й зовсім затьмарила реальну картину культурної самотності України.

Православно-український елемент у західноукраїнських містах, які увійшли до складу Речі Посполитої, заявляв про себе доволі активно – достатньо пригадати діяльність православних братств, які поставили на меті оборо-

ну й збереження національної культури. Блискуча полемічна література епохи, як православна, так і католицька й протестантська (Герасим та Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський, Христофор Філалет, Михайло Андрелла, Стефан та Лаврентій Зизанії, Захарія Копистенський та ін.) свідчить про зрілість і самостійність національного духу, який вільно орієнтується в релігійних пошуках Нового часу. Не можна замовчувати, звичайно, й того, що виразна пасіонарність католицької культури в західній частині українського краю сприяла тій обставині, що й тут «руське» (тобто українське) потроху починає піддаватися західним впливам і включається у формат ренесансної міської культури. Але якщо на сході, під російською владою, міста краю починають підлягати масовій русифікації (виняток становила, здається, сама лише Полтава, в якій чисельно переважали українці), то на заході українські міста достатньою мірою пам'ятали про свої корені навіть в умовах інтенсивної колонізації. Так, наприклад, бургомістр Львова, колонізований вірмен Б. Зиморович пише латиною натхненні рядки про рідне місто, яке називає «роксанським левом» (в українському художньому перекладі подано як «руський Львів», але ми згадуємо ближчий до латинського оригіналу варіант перекладу):

*In caelo stellis, in terra montibus altis
Pulchrius atque nihil grandius orbis habet.
Haec leo Roxanus quoniam gerit ambo trophaea,
Plus illi caelum nec dare terra potest.*

*Від небесних зірок і від гір, що високо вершини підносять,
Немає на світі нічого миліш, та й не треба.
І руському Львову, який цих дарів має досить,
Нічого не можуть вже дати земля ані небо [3, с.5].*

Також характерно, що рідний брат Б. Зиморовича Ш. Зиморович пише цикл пісень «Roksolanki, to jest ruskie pannu» (Роксоланки, або руські панянки), в якому, подібно до біблійної «Пісні над піснями», чергуються весільні хори українських юнаків та дівчат. Цікава й поема С. Кленовича, який називає землі Галицької і Київської Русі Роксоланією, котра є «наша багата земля». Тут із захопленням описано природу краю, його міста, людей, їхній побут; зокрема поема – справжній гастрономічний путівник по тодішніх західноукраїнських землях.

Та з III-м поділом Польщі майже всі українські землі, за винятком «австрійських» Галичини й Буковини, увійшли до Російської імперії. Наслідки були виразно неоднозначні.

Так, у контексті загальноєвропейського піднесення промисловості в річці т. зв. Першої науково-технічної революції, якій ще в 1760-ті роки дала імпульс Велика Британія, сталися помітні індустріальні зрушення і в українському краї. Протягом 1-ої пол. XIX ст. кількість промислових підприємств потроху зростала. Поряд з обробкою тваринницької сировини і харчовою галуззю, гуральними й цукроварнями, зароджувалися обробна промисловість, машинобудівні заводи, металообробні підприємства. Якісні зміни спостерігаються у сфері промисловості вже з 1830-40-х років. Починає застосовуватися досвід світового промислового перевороту, й капіталістичні підприємства, засновані на торговому капіталі, які залучають вільнонайманих робітників, поволі витісняють старі мануфактури. З'являється й чимало механічних заводів, які виготовляють машини, що, у свою чергу, стимулює розвиток металургії. «Саме підприємництво докладло руку до створення пореформених міст України такими, якими ми їх бачимо

на старих світлинах. У багатьох містах розгорнулося промислово-транспортне, житлове і громадське будівництво, з'явилися великі фабрично-заводські корпуси, а за ними й цілі райони, вокзали та електростанції, готелі та магазини, банки та біржі, поштові та телеграфні контори, телефонні станції, розвивався міський транспорт – прокладалися кінні й електричні трамвайні лінії, покращувався благоустрій головних вулиць міст, з'явилися перші лінії телефону, телеграфу та електрики. Пожвавлення суспільного і культурного життя у містах сприяло будівництву приміщень для навчальних закладів, театрів, музеїв, бібліотек, лікарень, притулків, будинків громадських товариств тощо» [2]. Однак, хоча усі ці процеси призводили до зростання міст, особливо крупних індустріальних центрів, селянство в Україні XIX ст. стабільно становило близько 90 відсотків населення, а промисловість тут була орієнтована найчастіше на переробку сільськогосподарської сировини. Моментами промисловості і зовсім зводилася до дрібних кустарних селянських промислів та міських ремесел.

Однак ані національного розвитку, ані просто більшої уваги й поваги до духовного світу автохтонів краю індустріалізація України з собою не принесла. Навпаки, спостерігаються активні спроби дедалі щільніше загнати «український елемент» у «сільський вимір», зокрема – через запровадження кріпацтва. Юридичне закріпачення селян оформлюється в Україні в низці царських указів першої чверті XIX ст. Кріпаки відтак численно становили половину усіх селян. Це призвело до падіння продуктивності праці, граничної соціальної приниженості, яка поширювалася на все селянство в цілому й формування комплексу національної меншовартості. Край штучно перетворювався на колонію, якій було визначено сільськогосподарську спеціалізацію.

Пожвавлення, наприклад, тієї ж освітнянської справи на Росії, зумовлене контекстом загальноєвропейського зростання культурного рівня населення, не набуло офіційного спрямування дати простір українській культурі, українській мові та художньому слову. Хоча саме в українському краї від початку XIX ст. виникли перші університети західного типу (у Харкові та Києві) та ліцеї (в Одесі й Ніжині), а також низка гімназій і парафіяльних та повітових шкіл, тут навчали російською мовою й у монархістсько-шовіністичному дусі. Лише в дяківських школах, утримуваних на кошти батьків, навчали українською, але ці школи були орієнтовані на елементарне православне воцерковлення і просте навчання читання, письму й лічбі.

Містяни України довго й вперто боролися за своє існування та визнання. Навіть в утвореній Петром I імперії з новою столицею в Петербурзі українське міське життя спочатку в достатньому ступені процвітало. Характерно, що той само гетьман Мазепа прихильно ставився до Києва та не втручався у його міське самоврядування. Однак «остаточне приборкання» України російським царем після поразки Мазепи було вкрай цілеспрямованим і мало свою широку градацію: від дикунського фізичного винищення усього населення гетьманської столиці Батурина військом Меншикова та прямої заборони Священним Синодом наприкінці XVIII ст. будувати церкви в «українському» (тобто бароковому) стилі до спокусливого залучення української еліти до сфери імперської культури та російської мови, що, мовляв, вивільнювало від «провінціалізму». Зокрема русифікації посприяло й те, що значна частина українського козацтва, відчувши протягом XVIII ст. втрату перспективи національного визволення, поспішило скористатися з нагоди бути записаними в російське дворянство.

З цього погляду більш ніж репрезентативна постать Миколи Гоголя, онука останнього писаря Війська Запорізького. Він одчайдушно прагнув викоре-

нити навіть у власній психологічній самоідентифікації польську складову свого роду й стати справжнім російським патріотом, хоча ніколи не міг приховати презирства до «кацапів». Художні твори Гоголя настільки глибоко занурені своїм корінням в український фольклор, а їхні лексика й синтаксис настільки відмінні від російських аналогів, що письменник мусив додати до своєї першої збірки «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» справжній лексикон українських слів та виразів, аби російські читачі його зрозуміли.

Формула «Православ'я, самодержавство й народність», проголошена на початку XIX ст. графом С. Уваровим, міністром народної освіти Росії, акцентувала найперше те, що сьогоднішня російська пропаганда іменує «русским миром», а саме – таке собі ідеальне згуртування православного східного слов'янства навколо російської церкви й царського престолу. Не бралось до уваги, по-перше, те, що Російська імперія в ту пору вже неймовірно розбухла за рахунок загарбання численних азійських територій, від початку китайських чи належних до ісламського світу, де слов'янсько-православного елементу до того зовсім не було. По-друге, «великороси» й українство, як і поспіхом насильно перехрещені у православ'я уніати-білоруси, мислилися як «один народ» – повстання Мазепи й його загальноукраїнського підтексту, так само, як і унії в Білорусі, наче й не було взагалі.

Утім найбільш глибокодумні росіяни добре бачили сміховинність установки російської офіційної пропаганди на уславлення російської імперської культури як чогось буцімто рафіновано «європейського» гостросучасного й водночас органічно «російського». Так О. Пушкін, що створив у поемі «Мідний вершник» натхненний гімн Петербургу, дітищу російських царів («Люблю тебя, Петра творенье, Люблю твой строгий, стройный вид...»), починає свій роман у віршах «Свєгеній Онегін» з лукавого епіграфа, який являє собою іронічний «переклад» Горацієвого «O, Rus!» (O, село!) як «O, Русь!». Пушкін тут не був самотній – доволі пригадати низку гостросатиричних творів російських літераторів – від вірша приятеля Пушкіна П. Вяземського «Русский бог», в якому нещадно таврується цивілізаційна відсталість Росії, – до заклику персонажа поеми О. Блока «Дванадцять»: «Пальнем-ка пулей в святую Русь, избяную, кондовую, толстогадю». Тим не менш, ані сам Пушкін, ані більшість його культурних співвітчизників, не залишилися вільними від участі в створенні імперського міфу Росії, в якому українці назавжди залишалися відсталими селянками й підозрілими «внутрішніми супостатами» («Изменники, злодеи-украинцы» – це вигук автора у поемі Пушкіна «Полтава», у якій бравурно оспівано перемогу Петра I над шведами й Мазепою).

Характерне також послідовне приниження Києва як споконвічного духовно-політичного центру східного слов'янства, «матері міст руських», як висловився в давні часи князь Олег Віщий. Починаючи з перелицювання цієї формули у російській приказці «Москва – всем городам мать» та завершуючи псевдонауковими імпрровізаціями М. Карамзіна, який розглядав історію України й Росії як нібито нерозривне, побудоване на спадкоємності, ціле, Києву усе частіше відводилася роль старовинного святилища, сакрального центру, хоча при цьому православною церквою керували спочатку патріархи Московські, а потім петербурзький Священний Синод. Достатньо звернутися до низки присвячених Києву віршів російських поетів XIX сторіччя (К. Рилєєв, І. Козлов, В. Бенедиктов та ін.), щоби в цьому переконатися. Про Київ у контексті української національної ідеї й зовсім не було мови, якщо не брати до уваги епізодичні тенденційні репліки на кшталт вигуку персонажа

(племінника Мазепи!) у поемі К. Рилєєва «Войнаровський»: «Тебя ж, Мазепа, как Иуду Клянут украинцы повсюду»; це повинно було сприйматися як vox populi. Захоплення ж українців рідною мовою, національними традиціями, вітчизняною історією сприймалися в кращому випадку як дивацтво, у гіршому ж тяжко каралися, про що може свідчити доля вихідця з українського села Т. Шевченка, геніального поета й художника, відданого до війська на 25 років із особистою царською заборonoю писати й малювати. Причиною була участь Шевченка в таємному Кирило-Мефодіївському товаристві, першому яскравому прояві українського національно-визвольного руху. Паралельно широко розгорнулися безпосередні репресії щодо української мови й культури, в тому числі й сумно відомий таємний циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва про заборону української мови як такої – для нього це була просто «російська мова, зіпсована впливом польської».

Українська культура навіть в пору лібералізації політичного режиму Росії на початку ХХ ст. залишалася в очах російської еліти чимось нижчим і недостатнім. Носієм українського прізвища Горенко була велика поетеса Росії А. Ахматова, яка закінчила київську гімназію, однак, за її власним визнанням, «не полюбила» ані український народ, ані його мову. У середовищі столичної російської інтелігенції цінувалися хіба що такі речі, як українське сало, про що свідчать сторінки мемуарів К. Станіславського «Моя жизнь в искусстве». Т. зв. «шароварщина», тобто штучне зведення українського національного елементу виключно до рустикального колориту, широко й цілеспрямовано практикувалася й у Радянському Союзі, де інтенсивно створювалася декорація процвітання національних культур. Що ж до реального ставлення Москви, яка за більшовиків знову перетворилася на столицю, до українства, то доволі згадати про Голодомор, коли штучно викликаний в Україні голод завалив трупами новоутворену УРСР. Це сполучалося з комуністичною тезою про необхідність боротьби з «куркульством» (міцні господарі-фермери), але водночас було ще й виявом глибинної ненависті до українства, яке віддана прагнуло твердо стояти на власних ногах на власній землі. При цьому аграрна спеціалізація краю не протирічила культурному піднесенню нації, але ж в історії Радянської України цей період не дарма іменується Розстріляним відродженням. Однак радянська влада розглядала Україну не лише як найбагатшу «житницю» СРСР, а ще й як край, який треба індустріалізувати, прагматично використавши усі його багаті природні ресурси. І тут українське селянство, підірване економічно й скалічене морально, повинно було стати «донором», постачальником кадрів для промисловості. Україну таки було перетворено на потужний індустріальний край, але ціною примусової русифікації (репрезентативним є приклад Донбасу, густо заселеного в 1930-ті рр. робітниками з російських «глибинок»). Денаціоналізація українства відбувалася не лише шляхом фізичного знищення місцевої інтелігенції, а й завдяки пауперизації і русифікації широких верств «низового» українства. Результатом було те, що Україна, яка виробляла сталі більше, ніж Англія, у сфері національної культури мусила штучно дотримуватися рівня «шароварщини», «опереткового», декоративного українства.

Висновки. Саме завдяки цьому штучному й насильницькому обмеженню всього українського рамками «сільської резервації» в українців імпліцитно збереглося й окріпло те, що втратили в своєму прагненні імперської величі росіяни, а саме – національна ідентичність. Росіяни фактично розчинилися в силі підкорених ними народів. Доволі згадати, що свої національні тери-

торії в складі Російської Федерації мають буряти, мордвини, ненці, комі, якути тощо, а російський народ понині не має ані чітко окресленої власної території (характерна загарбницька репліка Путіна «Росія не має кордонів» базується саме на цьому лукавому «розмиванні кордонів»), ані якогось визначеного антропологічного типу, фактично – ані навіть мови, яку можна було б визнати за пристоїну (нині переважна більшість росіяни у спілкуванні користуються матом).

Світовий же досвід свідчить про історичну приреченість неповороткої й побудованої на насильстві імперської моделі, яка генетично пов'язана з архаїчним культом вождя. Зокрема розпад Римської імперії, потім Священної Римської імперії германської нації, руйнація або кардинальна перебудова монархічного ладу в країнах Європи – усе це свідoctва продуктивності такої форми, як національна держава.

І сьогоднішня жорстока війна Росії проти України – це реакція суспільства, спрямованого в минуле, в ілюзорний простір міфу про «золотий вік», реакція на кристалізацію сучасних суспільних структур, що забезпечують свободу й процвітання всякої національної спільноти та кожного з її членів. Це підсумок майже тисячолітнього прагнення пригнітити українську культуру, оголосити її виключно «сільською» й «шароварною». На цьому шляху російськими імперіалістами було зроблено дуже багато, але викоренити споконвічну європейську приналежність України та привласнити її історичні культурні досягнення російським шовіністам, вочевидь, не вдається.

Список використаних джерел і літератури:

1. Абрамович С. Місія польської культури в Україні (Епоха Речі Посполитої) *Культурно-історичні виміри сучасної полоністики*: Збірник матеріалів міжнародної конференції. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 14-28.
2. Водотика Т. Місто (не) для бізнесу: кон'юнктура та простір. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 22.02.2021. URL: [https://uamoderna.com/md/misto-\(ne\)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir](https://uamoderna.com/md/misto-(ne)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir).
3. Зіморевич Б. Подвійний Львів. Leopolis Triplex / пер. з лат. Н. Царьової. Львів, 2002. 224 с.
4. Константінова В.М. Урбанізаційні процеси на півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Донецьк: Донецький національний університет, 2011. 40 с.
5. Марков К.А. Проблема побудови демократичного суспільства в Україні. URL: <http://pravoisuspilstvo.org.ua>.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
7. Петр Толочко: «Історию пытаются подменить мифами». URL: <https://www.interesniy.kiev.ua/petr-tolochko-istoriyu-pytayutsya-podme/>.
8. Петр Толочко: «В ненависти к русским мы проклинаем и самих себя» (интервью изданию «2000»: № 16 (862) 20-26 апреля 2018 г.). URL: <http://buzina.org>.
9. Шляхова О. Як треба бути, щоб бути людиною міста/села в глобалізаційних умовах сучасності? *Людина і культура*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. С. 184-208.
10. Wirth L. *Classic Essays on the Culture of Cities*. New York: Appleton-Century-Crofts & Meredith Corporation, 1969. 233 p.
11. Znaniecki F. *Miasto w świadomości jego obywateli*. Poznań: Wydawnictwo Polskiego Instytutu Socjologicznego, 1931. 141 s.

References:

1. Abramovych, S. (2020). Misiia polskoi kultury v Ukraini (Epokha Rechi Pospolytoi) [The mission of Polish culture in Ukraine (Era of the Polish-Lithuanian Commonwealth)]. *Kulturno-istorychni vymiry suchasnoi polonistyky. [Cultural-Historical Dimensions of Contemporary Polish Studies]: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi konferentsii* [Proceedings of the International Conference], Kamianets-Podilskyi, 14-28. (in Ukr.).
2. Vodotyka, T. (2021, February 22). Misto (ne) dlia biznesu: kon'iunktura ta prostir [A city (not) for business: Conjuncture and space]. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys [Modern Ukraine. International Intellectual Journal]*. URL: [https://uamoderna.com/md/misto-\(ne\)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir](https://uamoderna.com/md/misto-(ne)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir). (in Ukr.).
3. Zimorovych, B. (2002). Potriinyi Lviv. Leopold Triplex. [*Triple Lviv. Leopold Triplex*] (N. Tsarova, Trans.). Lviv, 224. (in Ukr.).
4. Konstantinova, V. M. (2011). Urbanizatsiini protsesy na pivdni Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Urbanization processes in southern Ukraine (second half of the 19th – early 20th century)] (Doctoral dissertation abstract). Donetsk: Donetskyy natsionalnyi universytet, 40 p. (in Ukr.).
5. Markov, K.A. Problema pobudovy demokratychnoho suspilstva v Ukraini [The problem of building a democratic society in Ukraine]. URL: <http://pravoisuspilstvo.org.ua>. (in Ukr.).
6. Ohienko (1991). Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu [*Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people*]. Kyiv: Abrys, 272 p. (in Ukr.).
7. Tolochko, P. Istoriuu pytaiutsia pidminyty mifamy. [History is being replaced with myths]. URL: <https://www.interesniy.kiev.ua/petr-tolochko-istoriyu-pyitayutsya-podme/>. (in Russian).
8. Tolochko, P. (2018, April 20-26). V nenavysti k ruskim my proklinaem i samikh sebia. [In hatred of Russians, we curse ourselves]. 2000, 16 (862). URL: <https://buzina.org>. (in Russian).
9. Shliakhova, O. (2019). Yak treba buty, shchob buty liudynoiu mista/sela v hlobalizatsiinykh umovakh suchasnosti? [How to be a city/village person in the globalized modernity?]. *Liudyna i kultura [Human and Culture]*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 184-208. (in Ukr.).
10. Wirth, L. (1969). *Classic Essays on the Culture of Cities*. New York: Appleton-Century-Crofts & Meredith Corporation, 233. (in English).
11. Znaniecki, F. (1931). *Miasto w świadomości jego obywateli* [The city in the consciousness of its inhabitants]. Poznań: Wydawnictwo Polskiego Instytutu Socjologicznego, 141. (in Polish).

Maria Chikarkova

ARTIFICIAL RUSTICALIZATION OF UKRAINE IN THE RUSSIAN EMPIRE AND ITS INTERPRETATION IN LITERARY WORKS

The article examines the phenomenon of artificial rusticalization of Ukraine as one of the key instruments of the imperial policy of the Russian Empire. This policy was aimed at forming the image of Ukraine as a rural and culturally «backward» province, reducing its rich cultural heritage to simplified and archaic «rural» forms.

Such an approach allowed the empire to legitimize Russia's dominance in the region, while at the same time diminishing or completely eliminating the importance of Ukrainian culture. At the same time, Russia has been looting Ukrainian culture for centuries, appropriating its gains along with the very artists it proclaimed to be Russian (a typical example here is Mykola Gogol). The imperial myth of Russia has always been based on the deception and Russification of the peoples that were included in the Russian Empire.

The author analyzes the role of fiction as a source of criticism of imperial narratives and a platform for preserving and broadcasting Ukrainian national identity. The focus of the research is debunking the myth of rural provincialism of Ukraine.

The work emphasizes that the imperial policy of rustication not only distorted the perception of Ukraine outside the empire, however also formed stereotypes among the local population, influencing social psychology. At the same time, literature, like art in general, became a tool for countering this narrative, contributing to the preservation and development of national self-awareness.

It was concluded that the phenomenon of rusticalization of Ukraine had not only a historical and cultural, but also a deep political and ideological dimension. The author emphasizes the importance of rethinking this phenomenon for modern society, because the issue of national identity remains relevant in the context of Ukraine's struggle to preserve its identity.

Key words: rusticalization, Russian Empire, Ukraine, imperial policy, national identity, artistic word, cultural ideology.

Отримано: 18.09.2024 р.